

(1922), Heidelberg (1923) ve Münih (1926) üniversitelerinde Sâmi dilleri ve İslâmî ilimlerle ilgili dersler okuttu. Kahire Üniversitesi'ne misafir profesör olarak ilk gidişinde (1930) Arap dilinde nahvin gelişimi ve ikinci gidişinde ise (1932) Musul halk ağızları üzerine konferanslar verdi (nşr. Dr. Hamdî el-Bekrî ve Halîl Asâkir, *et-Teṭavvûr'ın-naḥv' li-luḡati'l-'Arabîyye*, Kahire 1929, 1982). Ayrıca Almanya'da yayımlanan, şarkiyatçıların çalışmaları ile ilgili ünlü *Orientalistische Literaturzeitung*, *Beiträge zur semitischen Philologie und Linguistik* ve *Orient und Antike* adlı ilmî dergilerin de editörlüğünü yaptı. Şiddetli bir Nazizm düşmanı olan ve antisemitizme şiddetle karşı çıkan Bergsträsser, çok sevdiği dağcılık sporu için gittiği Alpler'in Berchtesgaden yakınındaki Watzmann tepesinde geçirdiği bir kaza sonucu kırk yedi yaşında öldü (18 Ağustos 1933).

Eserleri. Bergsträsser'in Arap ve Sâmi dilleri, Ârâmîce ve lehçeleri, Arap edebiyatı, İslâm ilimleri ve Türk dili üzerine olmak üzere başlıca dört gruba ayrılabilen eserlerinden bazıları şunlardır:

1. *Die Negationen im Koran* (Leipzig 1911). Kur'an'daki nefîy edatlarıyla ilgili olan eser müellifin doktora tezidir. 2. *Die Geschichte des Qorāntexts*. Theodor Nöldeke'nin I. cildini (Leipzig 1909), Friedrich Schwally'nin de II. cildini (Leipzig 1919) hazırladığı *Geschichte des Qorans*'ın III. cildir (Leipzig 1929). 3. *Ḥunain ibn Ishāq und seine Schule* (Leiden 1913). Bu eserde, Huneyn b. İshak'ın Hipokrat ve Galen'in tıpla ilgili eserlerinden yaptığı çeviriler başta olmak üzere Grek kaynaklarından yapılan tercümeler çerçevesinde Grek düşüncesini ele almaktadır. 4. *Hebräische Grammatik*. Wilhelm Gesenius'un *Hebräische Grammatik*'i üzerine yapılmış bir çalışma olup sadece iki kısmı yayımlanmıştır (*Einleitung, Schrift- und Lautlehre*, Leipzig 1918, 1929). 5. *Einführung in die semitischen Sprachen* (München 1928). Sâmi dilleriyle ilgili olan bu eser genel bir girişten sonra Sâmi dillerini tek tek ele almaktadır. 6. *Hebräische Lesestücke aus dem Alten Testament*. İbrânîce bir okuma kitabıdır (1920). 7. *Plan eines Apparatus criticus zum Koran* (München 1930). Bir Kur'an kritiği olan bu esere Otto Pretzl tarafından *Die Fortführung des Apparatus criticus zum Koran* adlı bir tekmile yazılmıştır (1934). Bunlar dışındaki diğer önemli eserleri de şunlardır: *Die bisher veröffentlichten ara-*

bischen Hippokrates- und Galenübersetzungen (Leiden 1912); *Zum arabischen Dialekt von Damaskus* (Hannover 1924); *Nichtkanonische Koranlesarten im Muhtasab des Ibn Ginni* (München 1933).

Ayrıca bazı kaynak eserleri de Arapça olarak neşretmiştir. İbn Hâleveyh'in *Muḥtaşar fî şevâzî'l-Kur'ân*'ı (*Ibn Ḥalawaih's Sammlung Nichtkanonischer Koranlesarten*, Kahire 1934) ve İbnü'l-Cezerî'nin *Gāyetü'n-nihāye fî ṭabaḳāti'l-kurrā'* adlı eseri (*Das Biographische Lexikon der Koranlehrer*, Kahire 1932-1935) bunlardandır. Ancak ölümü üzerine bu ikincisini talebesi Otto Pretzl tamamlamıştır.

Bergsträsser'in çeşitli ilmî dergilerde yayımlanan makalelerinden bazıları şunlardır: "Sprachatlas von Syrien und Palästina" (*Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins*, Wiesbaden 1915, c. XXXVIII, s. 169-222); "Das Kitāb al-Lāmāt des Aḥmad b. Fāris" (*Islamica*, Lipsiae [Leipzig] 1924, c. I, s. 77-99); "Zur Phonetik des Türkischen nach gebildeter Konstantinopler Aussprache" (*ZDMG*, 1918, c. LXXII, s. 233-262. Türkçe tercümesi *Türk Fonetik* adıyla ayrıca basılmıştır, İstanbul 1936); "Türkische Schattenspiele" (*OLZ*, 1925, c. XXVIII, s. 424-431); "Die neue Türkische Stenographie System Benaroja" (*Zeitschrift des Deutschen Vereins für Buchwesen und Schrifttum*, 1923, c. VI, s. 106-111); "Die Koranlesung des Hasan von Basra" (*Islamica*, Lipsiae 1926, c. II, s. 11-57); "Koranlesung in Kairo" (*Isl.*, 1932, c. XX, s. 1-42; 1933, c. XXI, s. 110-140); "Verneinungs- und Fragepartikel und Verwandtes im Kur'ân" (*Leipziger Semitistische Studien*, Leipzig 1914, c. V, sy. 4); "Anfänge und Charakter des juristischen Denkens im Islam" (*Isl.*, 1925, c. XIV, s. 76-81); "Zur Methodie der fiqh-Forschung" (*Islamica*, Lipsiae 1930, c. IV, s. 283-294); "Ḥunain ibn Ishāq über die syrischen und arabischen Galen-Übersetzungen" (*Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes*, Leipzig 1925, c. XVII, sy. 2, s. I-XV, 1-101); "Neue Materialien zu Ḥunain ibn Ishāq's Galen-Bibliographie" (*Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes*, Leipzig 1932, c. XIX, sy. 2, s. 7-108); "Die Quellen von Jāqūt's Iršād" (*ZDMG*, 1911, c. LXV, s. 797-811; *Zeitschrift für Semitistik und verwandte Gebiete*, Leipzig 1924, c. II, s. 184-218); "Zur ältesten Geschichte der kufischen Schrift" (*Zeitschrift des Deutschen Vereins für Buchwesen und Schrifttum*, 1919, c. II, s. 49-66).

BİBLİYOGRAFYA:

H. Ritter, "Gotthelf Bergsträsser (1886-1933) zum Gedächtnis" (İbn Hâleveyh, *Muḥtaşar fî şevâzî'l-Kur'ân* [nşr. G. Bergsträsser] içinde), Kahire 1934, s. 1-3; İbnü'l-Cezerî, *Gāyetü'n-nihāye*, II, 411; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 64, 190, 198, 237, 283, 327, 328, 367, 368, 369; M. A. Palau, *Catalogo de Autores de la Biblioteca (Seccion Europea)*, Tetuan 1953, s. 19; Ziriklî, *el-A'lam*, II, 141; J. Fück, *Die Arabischen Studien in Europa*, Leipzig 1955, s. 311-312; J. D. Pearson, *Index Islamicus 1906-1955*, London 1958, s. 57, 58, 101, 103, 170, 174, 266, 299, 341, 471, 538, 703, 708, 726, 802, 811; A. S. Fulton — M. Lings, *Second Supplementary Catalogue of Arabic Printed Books in the British Museum*, London 1959, s. 106, 212-213, 319, 330, 529-530; R. Y. Ebied, *Bibliography of Medieval Arabic and Jewish Medicine and Allied Sciences*, London 1971, s. 81; D. Grimwood — J. D. Hopwood — J. D. Pearson, *Arab Islamic Bibliography*, Sussex 1977, s. 10, 86, 185; Seyyed Hossein Nasr, *An Annotated Bibliography of Islamic Science*, Tahrān 1358/1978, II, 51, 55, 56, 70, 100, 208; K. Schwarz, *Der Vorder Orient in den Hochschulschriften Deutschlands, Österreichs und der Schweiz*, Berlin 1980, s. 305, 435; Necîb el-Akîkî, *el-Müsteşri-kün*, Kahire 1980, II, 450-451; Âyide İbrâhîm Nusayr, *el-Kütübü'l-'Arabîyyetü'l-lefi nüşiret fî Mısr beyne 'amey 1926-1940*, Kahire 1980, s. 19, 70, 102; Mişâl Cühâ, *Dirâsâtü'l-'Arabîyye ve'l-İslâmîyye fî Ūrubbâ*, Beyrut 1982, s. 200-201; Afîf Abdurrahman, *el-Cühādü'l-lü-gaviyye ḥilâle'l-kamî'r-râbî* 'aşerü'l-hicrî, Riyad 1403/1983, s. 117, 154, 196, 483, 484, 486, 490, 496; I. Wolfson, "el-Müsteşri-k Gott-helf Bergstraesser", *er-Risâle*, I/19, Kahire 1352/1933, s. 19-22; M. Meyerhof, "Gotthelf Bergsträsser", *ISIS*, XXV (1936), s. 60-62; H. Gottschalk, "Gotthelf Bergsträsser", *Isl.*, XXIV (1937), s. 185-191; TA, VI, 173; M. Plessner, "Bergstraesser, Gotthelf", *EJd.*, IV, 622.

CENGİZ KALLEK

BERİD

(برید)

İslâm devletlerinde istihbarat ve posta teşkilâtına verilen ad.

Kelimenin aslı hakkında değişik görüşler vardır. Latince "posta hayvanı" mânasındaki *veredustan* geldiğini iddia edenler bulunduğu gibi Arapça olduğunu veya Farsça "kesik kuyruklu" anlamına gelen *bürîde-dümden* alındığını söyleyenler de vardır. Zira İranlılar diğer hayvanlardan kolayca ayırt edebilmek için posta hizmetindeki hayvanların kuyruklarını keserlerdi. Berîd kelimesi "süvari, postacı, elçi, ulak, iki posta menzili arasındaki mesafe, postaya verilen yazılar ve dosyalar, resmî işlerle ilgili posta" gibi çeşitli mânalarda kullanılmıştır. Berîd teşkilâtı Sâsânîler ve Bizans'ta

olduğu gibi Câhiliye devrinde Araplar'da da mevcuttu.

İslâm tarihinde resmî postanın düzenlenmesi çalışmaları daha Hz. Peygamber zamanında başlamıştır. Nitekim bu devirde yazışma, tâlimat ve anlaşma metinleri özel elçiler vasıtasıyla gönderilmekteydi. Haberciye verilen önem Hz. Peygamber'in, "Antlaşmayı bozmam ve elçileri (bürüd) hapsetmem" (Ebû Dâvûd, "Cihâd", 151) meâlindeki hadisiyle de teyit edilmektedir. Buna bağlı olarak Hz. Peygamber'in vahiy kâtipleri yanında resmî yazışmalarını kaleme alan kâtipleri, yabancı devletlerden gelen veya onlara gönderilen mektupları çeviren mütercim-i vardı. Müslümanlar Yermük'te savaşırken Hz. Ebû Bekir'in öldüğünü ve Hz. Ömer'in halife olduğunu, Hâlid b. Velîd'in azledilerek yerine Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın tayin edildiğini berîd vasıtasıyla öğrenmişlerdi. Hulefâ-yi Râşidîn döneminde posta sadece resmî işlere münhasır kalmayarak halkın da faydalandığı bir teşkilât haline getirilmiştir. Ayrıca Hz. Ömer devrinde görevlilerin konaklamaları için Kûfe dolaylarında posta evleri inşa edilmiştir.

Emevîler devrinde İran ve Bizans'ı örnek alarak sistemli bir posta teşkilâtı kuran ilk halife Muâviye'dir. Devlet hazinesinden bu iş için 4 milyon dirhem

ayrılmıştı. Râşid halifeler devrinde berîd teşkilâtının görevi halifelerin emirlerini vali ve âmillere, onlardan gelen haberleri de halifelere ulaştırmaktan ibaretken Muâviye zamanında bu teşkilâta istihbarat görevi de verildi. Abdülmelik b. Mervân bu gelişmeyi devam ettirerek en mükemmel şekle ulaştırdı. Buna göre posta âmiri olan sâhib-i berîd edindiği bilgileri anında halifeye arz etmekle mükellef tutuldu. Son Emevî Halifesi II. Mervân döneminde posta hizmetleri çıkan karışıklıklar sebebiyle kesintiye uğradı.

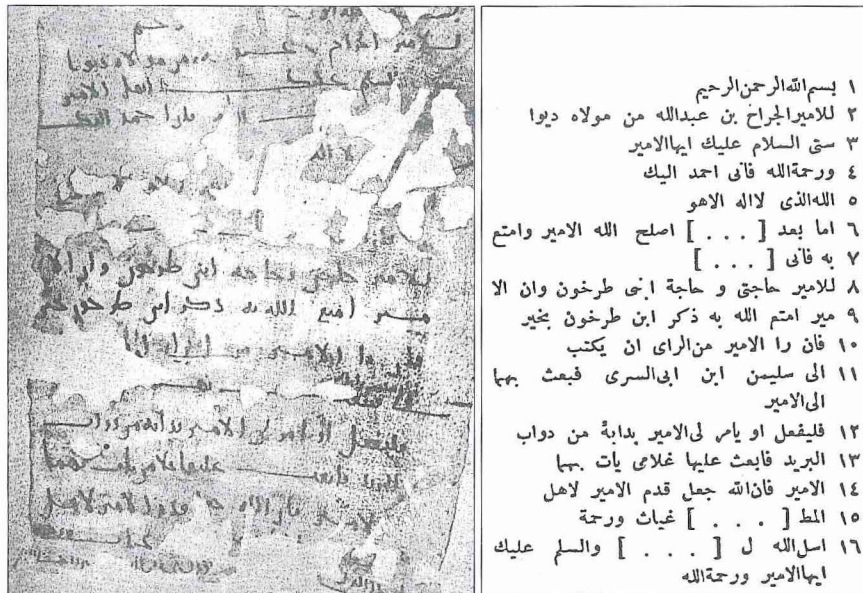
Abbâsîler'in ilk zamanlarında posta teşkilâtı yeniden düzenlendi. Halife Mehdi-Billâh Bağdat ile bazı Bizans liman şehirleri arasındaki bağlantıyı yeniden sağladı. Dîvânü'l-berîd veya Harâit olarak adlandırılan teşkilâtın sorumlusuna da sâhib-i berîd veya harâitî denildi. Bilhassa Hârûnürreşid'in halife olmasından sonra teşkilâtın Emevîler devrindeki seviyesine getirilmesi için çalışmalar yapıldı ve bu işle Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî görevlendirildi. Dîvânü'l-berîd'de başlıca şu görevliler bulunuyordu: Sâhibü divânî'l-berîd, ummâlû'l-berîd, muvakkî'ler, mürettepler, fervânîkiler, vükelâ ve muhbirler. Bu devirde ana yollar üzerinde yaklaşık her 12 veya 24 kilometrede (2-4 fersah) bir menzil noktası (sikke, ribât,

merkezü'l-berîd) kurularak buralara beytûlmâl adına berîdî katarlar tahsis edildi ve teşkilât genişletildi. Abbâsîler zamanında bu istasyonların sayısı 930 idi. Haber götüren ulak her menzilde hayvanını değiştirdi; dönüşte de aynı yolu takip ederdi. Ulak geri dönmeyecek olursa hayvan son menzilde beytûlmâl adına alıkonurdu. Menzillerde vazife görenler bu hizmetleri karşılığında ulûfe alırlardı. Abbâsîler'in bu teşkilât için harcadıkları para 8 milyon dirheme ulaşmıştı. Ulaklar haber yanında halifelere gönderilen özel eşyayı da taşırlardı. Me'mûn Horasan valiliği sırasında bu teşkilât vasıtasıyla Kâbil'den taze meyve getirtmişti.

Endülüslü Emevî Devleti'nde de başşehir Kurtuba ile eyaletler arasında süratle haberleşmeyi sağlayan berîd teşkilâtının mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Sâhibü'l-bürüd denilen görevlinin eyaletlerde çok sayıda adamı vardı ve olaylardan vaktinde haberdar oluyordu. Daha çok Sudanlı zencilerin görevlendirildiği teşkilâta âcil mesajları daha kısa sürede ulaştırmak gayesiyle XI. yüzyıldan itibaren posta güvercinleri de kullanılmaya başlanmıştır. Abbâsîler'den ayrılan ve müstakil bir devlet hüviyetini alan Mısır'daki Tolunoğulları ve Sâmânîler de berîd teşkilâtını devam ettirmişlerdir. Ayrıca aynı teşkilât Gazneliler tarafından da kurulmuştur. Gazneliler valilerin faaliyetlerini kontrol eden kethüdâdan başka sâhib-i berîd veya nâib-i berîd denilen bir görevli istihdam ederlerdi.

Selçuklu sultanları çeşitli yerlerde görevlendirdikleri "sâhib-i haber"ler vasıtasıyla ülkede olup bitenleri kısa sürede öğreniyorlardı. Ancak kuruluş yıllarında berîd teşkilâtına önem verilmediği ve Dîvânü'l-berîd'in kaldırıldığı anlaşılmaktadır (Nizâmî-i Arûzî, XI, 24). Kaynakların ifadesine göre casusluktan ve casuslardan nefret eden ve bunların dostu düşman, düşmanı dost göstermesinden dolayı faydadan çok zarar getireceğine inanan Sultan Alparslan, veziri Nizâmülmülk'ün karşı çıkmasına rağmen berîd teşkilâtını kaldırmıştır (Bündârî, s. 67). Bâtınîler'in Selçuklu hâkimiyeti altındaki topraklarda uzun zaman gizli faaliyetlerde bulunduktan sonra büyük bir örgüt olarak ortaya çıkması genellikle bu teşkilâtın yokluğuna bağlanmaktadır. Ancak Alparslan'dan sonra bu müessesenin Nizâmülmülk'ün gayretleriyle yeniden kurulduğu anlaşıyor. Vezir Ni-

Berîd teşkilâtına ait en eski paleografik vesika olan Soğd Meliki Divastic'in Emevî valisi Cerrâh b. Abdullah'a yazdığı mektup ve bunun çözülmüş şekli (TTK Belleten, VII/27 [1943], Levha XXXVIII)

zâmûlmûlk hükümdarların ordu ve hal-kin durumu ve faaliyetleri hakkında bilgi edinmesi için çok güvenilir habercilere ihtiyacı olduğunu, dünyanın dört bir tarafına tüccar, seyyah ve sûfi kılığında casuslar gönderilmesi gerektiğini söyler (*Siyâsetnâme*, fasıl X, XIII). Sultan Melikşah ile veziri Nizâmûlmûlk'ün casuslar kullandığı, ayrıca Sultan Sencer'in de Edîb Sâbir'i casusluk vazifesiyle Hârizm'e gönderdiği bilinmektedir. Çok geniş bir sahaya hükmeden Büyük Selçuklu Devleti'nin böyle önemli bir teşkilâtan mahrum olarak varlığını sürdürmesi mümkün değildir. Kırman Selçuklu Hükümdarı Muhammed b. Arslanşah'ın da hem kendi ülkesinde hem de komşu memleketlerde sâhib-i haber denilen istihbarat görevlileri istihdam ettiği kaydediliyor (Muhammed b. İbrâhim, s. 29).

Zengîler ve Eyyübîler de bu teşkilâtı ıslaha çalışmışlar ve posta işlerinde daha çok deve kullanmışlardır. Selâhaddin-i Eyyübî haberleşmede güvercin ve gemilerden de faydalandı. Mısır ve Suriye'de hüküm süren Türk Memlûkleri, Dîvânü'l-berîd ve bölgeye ait diğer hizmetleri daha önceki dönemdeki haline döndürebilmek için büyük çaba sarfetmişlerdir. Haçlı seferleri dolayısıyla bozulmuş olan berîd teşkilâtı bilhassa I. Baybars tarafından canlandırıldığı gibi yollar ve köprüler de inşa ettirilmiştir. Ayrıca emniyetin sağlanması için belli merhalelerde ve tehlikeli yerlerde bir nevi küçük kale biçiminde kervansaraylar yaptırılmıştır. Böylece hem askerî hem de idarî ve iktisadî bir emniyet zinciri oluşturulmuştur. Bu emniyet zinciri Dimaşk-Halep, Dimaşk-Rahbe, Halep-Ayas, Dimaşk-Trablusşam, Dimaşk-Safed, Dimaşk-Kerek ve Dimaşk-Beyrut güzergâhları üzerinde uzanmaktaydı. Devlet hazinesine önemli bir yük getirmekle birlikte Baybars'ın askerî ve siyasî başarılarında bu teşkilâtın büyük rolü olmuştur. Nitekim Kahire'den Dimaşk'a ortalama dört günde, Halep'e beş günde gidildiği, hatta âcil bir durumda Halep'e üç günde varılabildiği kaynaklarda zikredilmektedir.

Başlangıçtan itibaren berîd teşkilâtı belli bir sistem içinde yürütülmüştür. Sâhib-i berîdlik görevini yürüten şahıslar arasında Emevîler'de Kubeyse b. Zueyb, Abbâsîler'de Abdülmelik ez-Zeyyât en önemli şahsiyetler olarak görülür. Memlûkler'de ise posta işleri "sâhibü dîvânî'l-inşâ" veya "kâtibü's-sır" adı verilen bir kişinin elinde idi ve bütün tayin ve aziller onun bilgisi dahilinde yapılırdı.

Sâhib-i berîdliğe tayin edilecek kişinin çevre, yol, mesafe, menzil vb. şeyleri iyi bilmesi ve çok güvenilir olması gerekiyordu. Bundan dolayı zaman zaman kadıların sâhib-i berîd tayin edildiği görülmektedir. Bu şartlar hem merkeze hem de taşraya tayin edilecek kimseler için geçerliydi. Bunlara ayrıca sâhib-i haber de denirdi. Sâhib-i haber, halkın üst düzey görevlileri ve devlet memurlarının hal, tavır ve durumlarından halifeyi haberdar etmekle de görevliydi. Savaş sırasında düşmanın durumunu öğrenmek için Hz. Peygamber tarafından da bu şekilde istihbaratçı kullanılmıştır. Daha sonra halifeler döneminde İranlılar örnek alınarak posta ve istihbarat vazifesi birleştirilmiştir. İlk defa İran Hükümdarı Büyük Kyros tarafından yapılan bir düzenlemeyle posta askerî teşkilât içerisinde telakki edilmiş ve posta görevlilerinin en önemli vazifeleri arasına istihbarat işleri de dahil edilmişti. Araplar da İran'dan casusluk vb. hususlardan bahseden eserleri ele geçirerek bu teşkilâtı İslâm dünyasına sokmuşlardır.

Haber işinde kullanılan posta elçilerine özel bir işaret verilmekteydi. Bu işaret avuç içi büyüklüğünde gümüş bir levha olup bir yüzünde besmele ve halifenin adı, diğer yüzünde de *إنا أرسلناك شاهداً ومبشراً ونذيراً* "Ey Muhammed! Doğrusu biz seni şahit, müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik." (el-Feth 48/8) âyeti yazılı idi. Mısır Memlûkleri'nde bakırdan veya gümüşten olan bu levha bazı değişikliklere uğramıştır. Postacı ulaklık âlâmeti olarak bu levhayı sarı ipek bir kurdele ile boynuna takardı. Sâhib-i berîd ile hükümdar ve emîrler arasında bir şifre vardı. Bu şifre-işareti taşımayan mektuplara sâhib-i berîdin hattıyla yazılmış olsa dahi güvenilmezdi.

Posta taşımacılığında şartlara göre deve, at ve katır kullanılmıştır. Posta hayvanlarını kullanan kimselere IX. yüzyıl başlarında aylık 150 dinar ödenmekteydi. Bu hayvanlara halifenin özel yükü dışında bir yük veya sâhib-i berîdin izni olmadan herhangi bir şey taşınması yasaktı.

Müslümanlar hızlı posta servisinde posta güvercinleri (el-hammâmü'z-zâil, el-hammâmü'l-hevâdî) kullanmışlardır. Abbâsîler'in ilk döneminden itibaren posta güvercinleri özel olarak yetiştiriliyordu. Bilhassa Halife Mehdi-Billâh buna büyük ilgi gösteriyordu. Fiyatları oldukça yüksek olan bu güvercinlerden İstanbul'dan Basra'ya 1000 dinar karşılığında getirildiği kaynaklarda yer almaktadır. Rakka

ve Musul'dan Bağdat, Vâsıt, Basra ve Küfe'ye güvercinlerle yirmi dört saat içinde haber ulaştırılıyordu. Abbâsî Veziri İbn Mukle 313'te (925-26) Karmatîler'le savaşırken güvercinlerle Bağdat'a devamlı haber ulaştırmıştır. Bunun yanı sıra güvercinlerin neseplerini bildiren tablolar yapılmış ve hatta Fâtımîler'de posta güvercinleri için divan oluşturulmuştur. Zengîler zamanında da posta güvercinini kullanılmıştır. Mektuplar *gubârî** hatla iki suret yazılır ve iki saat aralıkla iki ayrı güvercin vasıtasıyla gönderilirdi. Ebü'l-Hasan b. Mülâib el-Bağdâdî bu konuda Halife Nâsır-Lidînillâh adına bir kitap yazmıştır. Ayrıca Muhyiddin Abdurrahman da aynı konuda *Temâ'imü'l-hamâ'im* adlı bir eser kaleme almıştır.

Güvercinlerle yapılan haberleşmelerde kâğıtlar güvercinin bir ayağına geçirilen halkaya bağlanır ve kuşlar salıverilirdi. Bu şekilde güvercinler vasıtasıyla İstanbul-Basra, Mısır-Suriye ve Mağrib şehirleriyle haberleşme yapıldığı tesbit edilmiştir. Bu haber güvercinleri için posta merkezleriyle ilgisi olmayan özel iniş yerleri yapılmıştı. Bunlar çeşitli bölgelerde inşa edilen burçlardan meydana gelmekteydi. Bu burçlar aynı zamanda güvercinlerin uçuş tâlimi ve terbiyesi için de kullanılmıştır.

Özellikle emniyeti ilgilendiren konularda, âcil haber ulaştırmada ateş işaretine de başvurulmuştur. Milâdî IX. yüzyılda bu tür haberleşme sahil boylarında yaygın şekilde yapılmaktaydı. Bu usulle haber Sebte'den (Ceuta) İskenderiye'ye bir gecede ulaştırılmaktaydı. Özellikle doğudan gelen istilâ hareketlerine karşı müslümanlar bu haber şeklini kullanarak onların takip ettikleri yol ile ağırlık noktalarını merkeze bildirmişlerdir. Ateş ocakları tepe başlarında veya dağlarda bulunmaktaydı. Buralardan sorumlu kişiler belirli yerlerde gizlenir, yöre halkı da bunlara yardım ederdi. Türkler tarafından Mısır ve Suriye'de uygulanan bu sistem Mağrib'de Ebü'l-Hasan el-Merînî döneminde (1331-1348) sahil boylarında kullanılmıştır.

Berîd teşkilâtının *menzil** adı altında biraz farklı şekilde kurulduğu Osmanlılar'da posta görevlilerine ulak veya tatar denirdi. XIX. yüzyılda İslâm toplulukları posta sistemine geçmişler ve bu sistemi ilk uygulayan devlet, II. Mahmud zamanında Osmanlı İmparatorluğu olmuştur. Bu yeni haberleşme teknikleri zamanla diğer İslâm devletlerine de geçmiştir (bk. MENZİL; ULAK).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-‘Arab, "brd" md.; Ebû Dâvûd, "Ci-hâd", 151; Kudâme b. Ca'fer, *el-Harâc* (de Goeje), s. 184-185, 237 vd.; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Kahire, ts., s. 451; Muhammed b. Ahmed el-Hârizmî, *Mefâtihü'l-‘ulûm*, Kahire 1336, s. 42; Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme* (Bayburtlu-gil), fasıl X, XIII; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-‘umem* (nşr. H. F. Amedroz), Bağdad 1332-33/1914-15, I, 412; Hilâl es-Sâbî, *el-Vüzerâ*, Kahire 1985, s. 23, 177-178; Bekrî, *el-Mesâlik*, s. 37; Nizâmî-i Arûzî, *Çehâr Makâle* (nşr. Muhammed el-Kazvînî), Leiden 1910, fasıl XI, s. 24; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, Kahire 1357/1938, V, 76; Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra* (Burslan), s. 67; İbn Merzûk el-Hatîb, *el-Müsne'd*, Cezayir 1401/1981, s. 398; Muhammed b. İbrâhîm, *Târîh-i Selcûkiyân-ı Kirmân*, Leiden 1886, s. 29; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, XIV, 269, 366, 368-369, 371, 372-376, 389-394, 398-399; Lutfî Paşa, *Târîh* (nşr. Âli Bey), İstanbul 1341, s. 371-372; J. Sauvage, *La Poste aux chevaux dans l'Empire des Mamelouks*, Paris 1941; C. Zeydan, *Târîh*, I, 239-243; Mez, *el-Hâdâretü'l-İslâmiyye*, I, 133; Hasan İbrâhîm Hasan, *Târîhu'l-İslâm*, Kahire 1959, II, 265; III, 272; Ebû Zeyd Selebi, *Târîhu'l-hâdâretü'l-İslâmiyye ve'l-fikri'l-İslâmî*, Kahire 1383/1964, s. 138-146; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtibü'l-idâriyye*, I, 191, 192, 194; E. Lévi-Provençal, *Histoire de l'Espagne Musulmane*, Paris 1967, III, 28-29; Yûsuf Dervîş Gavânime, *Şarkıyyü'l-Ürdün ft 'aşri devleti'l-Memâlikü'l-ülâ*, Amman 1979, s. 33-45; Necde Hammâs, *el-İdâre fi'l-'aşri'l-Emevî*, Dimaşk 1400/1980, s. 282-285; İbrâhîm Harekât, *es-Siyâse ve'l-mücteme'a ft 'aşri'r-Râşidî*, Beyrut 1985, s. 172-175; Abdülkerîm Abduh Hatâmîle, *el-Binyetü'l-idâriyye li'd-devleti'l-'Abbâsiyye fi'l-karni's-sâlisü'l-hicrî*, Amman 1406/1985, s. 72-78; Muhsin M. Hüseyin, *el-Ceyşü'l-Eyyûbî ft 'ahdi Şalâhiddîn*, Beyrut 1406/1986, s. 173-177; Saiyed Ebu Zafar Nadvî, "The Postal System of Medieval Hind-Pakistan", *JPHS*, II/3 (1954), s. 199-210; Hüseyin Ali ed-Dakûkî, "Nizâmü'l-berid fi'l-hâdâretü'l-'Arabıyye", *el-Mevrid*, XVIII/1, Bağdad 1409/1989, s. 85-93; M. Fuad Köprülü, "Berid", *İA*, II, 541-549; D. Sourdel, "Barid", *El²* (İng.), I, 1045-1046; C. E. Bosworth, "Barid", *Elr.*, III, 797-798.

İBRAHİM HAREKÂT

BERİDİLER

(البريديون)

Abbâsî Halifesi Muktedir-Billâh ve halefleri zamanında Irak'taki siyasî olaylarda önemli rol oynayan bir aile.

Çeşitli dönemlerde bazı nüfuzlu şahıs ve aileler devletlerin yönetiminde önemli rol oynamışlardır. Abbâsîler'in tarihinde önemli rol oynayan ailelerden biri de Berîdîler'dir. Bunlar Basra **sâhib-i berîd***inin çocukları oldukları için Berîdî nisbesiyle meşhur olmuşlardır. Ebû Abdullah Ahmed, Ebû Yûsuf Ya'kûb ve

Ebû'l-Hüseyin Ali b. Muhammed adlı üç kardeşten birincisi ailenin reisi sıfatıyla Halife Muktedir-Billâh'ın veziri Ali b. İsmâ'nın kendilerine verdiği görevleri beğenmeyip ona karşı cephe aldı ve Ali b. İsmâ'nın yerine vezir olan İbn Mukle'ye 20.000 dirhem rüşvet vererek Sûs ve Cündişâpûr hariç Ahvaz vilâyetinin vergilerini toplama görevini üstlendi. Ayrıca kardeşleri Ebû'l-Hüseyin ile Ebû Yûsuf'un da önemli gelirler elde etmelerini sağladı (316/928). Berîdîler bulundukları makamları öylesine sömürdüler ki iki yıl sonra tevkif edildikleri zaman Halife Muktedir-Billâh'ın istediği 400.000 dinar fidyeyi rahatlıkla ödeyerek hapis-haneden kurtuldular ve Ahvaz'a tekrar hâkim oldular (933). Ertesi yıl halife Ahvaz'ın idaresini hâcibi Yâkut'a verince Ebû Abdullah, Ahvaz'ın haraç işlerine ilâveten onun kâtibî olarak da hizmet etti. Kardeşi Ebû'l-Hüseyin de Bağdat'ta Yâkut'a vekâlet edecekti. Halife Kâhir-Billâh zamanında Ebû Abdullah yine ön plana geçti; rüşvet, zulüm ve çeşitli yolsuzluklarla büyük bir servete sahip oldu. Kardeşleri de önemli görevler alarak halkı ve hazineyi sömürdüler.

Eski dostları İbn Mukle'nin Halife Râdî-Billâh devrinde tekrar vezir tayin edilmesi, Berîdîler'in devlet hazinesini ve halkın mallarını rahatça ele geçirmelerine uygun bir ortam hazırladı. Ebû Abdullah Halife Râdî-Billâh'ın vezirlik teklifini kâtiplerle uğraşmak istemediğini söyleyerek reddetti. Kardeşleri Ebû'l-Hüseyin ile Ebû Yûsuf halifeye, Ziyâfî Emîri Merdâvî'e bağlı askerlerin halka zulmederek vergi topladıklarını, bu yüzden 934-935 yıllarına ait vergileri gönderemeyeceklerini söylediler. Bu yalan beyan onlara devlet hazinesinden 400.000 dinar kazandırdı. Ebû Abdullah da hâcib Yâkut'u Fars'ı ele geçirmeye teşvik ederek Errecân'a gönderince dilediği kadar vergi topladığı gibi ertesi yıl da onu haince öldürttü (936).

Halife Râdî-Billâh, Emîrü'l-ümerâ İbn Râik'in tavsiyesiyle Ebû Abdullah'ı cezalandırmak ve Berîdîler'i Ahvaz'dan uzaklaştırmak için sefere çıktı. Ebû Abdullah'a vergileri vaktinde ödemediğini, halka zulmettiğini, askerleri kendine karşı isyana teşvik ettiğini, eğer vergiyi vaktinde gönderir ve bu kötülüklerden vazgeçerse görevde kalabileceğini, aksi takdirde kendisini en ağır şekilde cezalandıracağını söyledi. Ebû Abdullah bu şartları kabul edince yıllık 360.000 dinar vergiyi her ay taksitle ödemesi şar-

tıyla Ahvaz'ın idaresi yine ona bırakıldı. Fakat onlar Bağdat'a döndükten sonra Berîdîler bir dinar bile göndermediler. Öte yandan İbn Râik'in ordusunda bulunan Huceriyye adlı bir gruba mensup askerler Ebû Abdullah'a katıldılar. Bu duruma sinirlenen İbn Râik Ebû Abdullah'tan onları derhal yanından uzaklaştırtmasını istedi. İbn Râik'in teklifini reddeden Ebû Abdullah'ın askerleri Basra'ya yürüyerek halkın da desteğiyle İbn Râik'in nâibi İbn Yezdâd'ı yendiler. İbn Râik bu gelişmeler üzerine Beckem adlı Türk kumandanını ona karşı sevketti. Beckem, Hammâl adlı kumandanın emrindeki Berîdî ordusunu mağlûp edince Ebû Abdullah ve kardeşleri yanlarına 300.000 dinar alıp Basra'ya kaçtılar, daha sonra Übülle'ye geçerek gelişmeleri oradan takip ettiler.

İbn Râik ile Berîdîler arasındaki savaşlar bir süre daha devam etti ve sonunda Ebû Abdullah Büveyhî Meliki İmâdüddevle'nin yanına Fars'a kaçarak onu Irak'ı ele geçirmeye teşvik etti (325/936-37). O da kısa bir müddet sonra Ebû Abdullah'ın iki oğlu Ebû'l-Hasan Muhammed ile Ebû Ca'fer Feyyâz'ı rehin alarak kardeşi Muizzüddevle'yi Ebû Abdullah ile beraber Irak'a gönderdi. Ahvaz'da bulundukları sırada Büveyhîler'le anlaşmazlığa düşen Ebû Abdullah, Bâsiyân'a ve oradan da Basra'ya gitti.

Berîdîler'le mücadeleye memur ettiği Beckem'in Vâsıt'a yerleşerek bütün Irak'ı istilâ etmesinden korkan İbn Râik, Ebû Abdullah ile anlaştı. Eğer Beckem yenilirse Ebû Abdullah Vâsıt'a hâkim olacak ve yıllık 600.000 dinar vergi ödeyecekti. Bunu haber alan Beckem Berîdîler'in üzerine yürüyüp onları mağlûp ettiyse de takip etmedi ve Ebû Abdullah'a haber gönderip İbn Râik'e karşı kendisini desteklerse Vâsıt'ı ona bırakacağını bildirdi. Beckem'in veziri Ebû Ca'fer taraflar arasında anlaşma sağladığı gibi Ebû Abdullah'ın halifeye vezir olması için de çalıştı. Halife Râdî-Billâh'ın kabulü üzerine Ebû Abdullah Ebû'l-Fütûh'un yerine vezir tayin edildi (940). Ancak bu anlaşma uzun sürmedi ve Beckem aynı yıl Vâsıt üzerine yürüyerek emîrü'l-ümerâlığa göz dikmiş olan kayınpederi Ebû Abdullah'ı vezirlikten azletti. O da Vâsıt'tan Basra'ya kaçtı.

Beckem'in Emîr Tüzün kumandasında gönderdiği kuvvetler Berîdîler'i yendi, ancak çok geçmeden Beckem'in öldürülmesi üzerine (941) Deylemîler Be-